

Leszek Szafrąński
Biblioteka Jagiellońska
l.szafranski@uj.edu.pl

Otwarty dostęp do publikacji naukowych – umowy transformacyjne (*transformative agreements*)

dr Leszek Szafrąński – doktor nauk humanistycznych. Kierownik Oddziału Zbiorów Cyfrowych Biblioteki Jagiellońskiej oraz Sekcji Repozytorium Uniwersytetu Jagiellońskiego, a także menedżer Bibliografii Publikacji Pracowników UJ. Wykładowca na Uniwersytecie Jagiellońskim i szkoleniowiec. Małopolski Bibliotekarz Roku 2018. Sprawuje nadzór merytoryczny nad pracami wykonywanymi w ramach tworzenia i zarządzania: Jagiellońską Biblioteką Cyfrową, Repozytorium Uniwersytetu Jagiellońskiego oraz udostępniania i opracowania zbiorów cyfrowych. Uczestniczył w pracach Zespołu doradczego MNiSW do spraw otwartego dostępu do treści naukowych. Bierze udział w pracach grupy eksperckiej Open Science Working Group sieci The Guild of European Research-Intensive Universities. Jego zainteresowania koncentrują się wokół zagadnień dotyczących zarządzania zasobami cyfrowymi, długoterminowej archiwizacji, otwartej nauki, projektowania systemów infor-

macyjnych oraz wykorzystania nowoczesnych technologii w bibliotekach. Autor publikacji naukowych i popularizatorskich z zakresu zarządzania informacją oraz tworzenia bibliotek cyfrowych i repozytoriów, w tym książki *Zarządzanie zasobami dokumentów elektronicznych w instytucjonalnych repozytoriach akademickich* (Warszawa 2019).

Streszczenie: Plan S, którego celem jest wprowadzenie od 2021 r. pełnego i nieograniczonego dostępu do publikacji powstających z wyników badań finansowanych ze środków publicznych, wymusza na uczelniach wdrożenie określonych działań. Jednym z elementów tych działań jest prowadzenie negocjacji z wydawcami w celu przekształcenia dotychczasowych umów subskrypcyjnych, pozwalających na dostęp do światowych zasobów naukowych, na umowy oparte na zasadach otwartego dostępu (ang. *transformative agreements*). Tworzone są standardy pozwalające na wsparcie konsorcjów krajowych i bibliotek w negocjowaniu nowego typu umów, np. pięć zasad negocjacji z wydawcami LIBER (Stowarzyszenie Europejskich Bibliotek Naukowych). Celem artykułu jest przedstawienie dobrych praktyk związanych z wdrażaniem umów transformacyjnych.

Słowa kluczowe: LIBER, otwarty dostęp, otwarta nauka, Plan S, umowy transformacyjne

Open access to the results of scientific research – transformative agreements

Abstract: Plan S, which aims to introduce full and unlimited access to publications arising from the results of publicly funded research from 2021, forces universities to implement specific activities. One of the elements of these activities is negotiating with publishers to transform existing subscription agreements into agreements based on the principles of open access – transformative agreements. Standards are being created to support national consortia and libraries in negotiating a new type of agreement, e.g. Five Principles for Negotiations with Publishers (LIBER). The aim of the article is to present good practices related to the implementation of transformative agreements.

Keywords: LIBER, open access, open science, Plan S, transformative agreements

Prezentacja

Nagranie

Wstęp

Termin *transformative agreements* w dosłownym przekładzie z języka angielskiego oznacza umowy transformacyjne. Inne tłumaczenia to: umowy przekształcające, porozumienia transformacyjne. Tworzone są w celu zastąpienia obecnie obowiązujących umów licencyjnych pozwalających na dostęp do publikacji naukowych, zawartych pomiędzy wydawcami a konsorcjami krajowymi, uczelniami lub bibliotekami. Ich głównym założeniem jest przejście z aktualnie praktykowanego przez wydawców modelu opłat za prenumeratę czasopism naukowych (tylko użytkownik, który zapłaci za dostęp, może czytać publikacje), na dostęp w pełni otwarty dla każdego użytkownika. Zgodnie z nowym rodzajem umów to instytucje naukowe, uczelnie, biblioteki lub występujące w ich imieniu konsorcja krajowe opłacałyby usługi wydawców na początku procesu wydawniczego. Finalnie użytkownik końcowy miałby otwarty dostęp do publikacji naukowych, a instytucja pośrednicząca (np. konsorcjum krajowe, uczelnia, biblioteka) nie płaciłaby dodatkowo za przejście publikacji do otwartego obiegu naukowego¹. W nowym modelu autorzy publikacji nie tracą autorskich praw majątkowych, a ich prace dostępne będą na licencjach Creative Commons. Zalecane jest publikowanie na licencji CC BY², która pozwala na najbardziej otwarty dostęp. Podstawowym warunkiem wykorzystania publikacji dostępnej na CC BY jest podanie informacji o autorze, źródle, skąd został pobrany dokument i informacji o licencji, na jakiej oryginalnie jest on udostępniony. Sam utwór użytkownik może swobodnie kopiować, zmieniać, rozprowadzać, przedstawiać i wykonywać bez potrzeby pytania autora lub właściciela praw autorskich majątkowych o zgodę³.

Umowy transformacyjne są tymczasowe, tzn. członkowie cOAlition S – europejskiej organizacji, która zrzesza instytucje finansujące badania naukowe⁴ działające przy poparciu Komisji Europejskiej i Europejskiej Rady ds. Badań Naukowych (European Research Council, ERC)⁵ – będą finansować opłaty za publikowanie w otwartym dostępie na podstawie tych umów do 31 grudnia 2024 r.⁶ Zagadnienie umów transformacyjnych zostało bowiem uwzględnione w dokumencie przygotowanym przez cOAlition S⁷.

¹ Transformative agreements. W: ESAC [online]. [Dostęp 6.06.2019]. Dostępny w: <https://esac-initiative.org/about/transformative-agreements>.

² Plan S: Making full and immediate Open Access a reality: principles and implementation [online]. Brussels: Science Europe, 2019. [Dostęp 27.07.2019]. Dostępny w: <https://www.coalition-s.org/principles-and-implementation>.

³ Poznaj licencje Creative Commons. W: Creative Commons Polska. [online]. Warszawa: Creative Commons. [Dostęp 27.07.2019]. Dostępny w: <https://creativecommons.pl/poznaj-licencje-creative-commons>.

⁴ Polskę w cOAlition S reprezentuje Narodowe Centrum Nauki.

⁵ What is cOAlition S? [online]. Brussels: Science Europe, 2019. [Dostęp 17.07.2019]. Dostępny w: <https://www.coalition-s.org/about>.

⁶ Plan S ..., dz. cyt.

⁷ What is cOAlition S?, dz. cyt.

Plan S

Plan S – ogłoszony 4 września 2018 r. przez cOAlition S – ma jeden cel i kieruje się dziesięcioma zasadami⁸. Podstawowe założenie to obowiązek udostępniania dla użytkownika końcowego w modelu otwartym wszystkich publikacji naukowych, które zostały zrefundowane przez instytucje finansujące badania naukowe. Publikacje muszą być dostępne, bez żadnych ograniczeń, natychmiast po wydaniu, w czasopiśmie, repozytoriach lub portalach open access⁹. Istnieją trzy możliwe sposoby publikowania, zgodne z polityką Planu S:

- publikowanie w otwartym czasopiśmie lub na platformie open access,
- publikowanie w czasopiśmie niezapewniającym otwartego dostępu i w tym samym czasie udostępnienie zatwierdzonego lub ostatecznego tekstu w otwartym repozytorium,
- publikowanie w czasopiśmie, które podpisało umowy transformacyjne.

Instytucje i organizacje finansujące badania naukowe będą pokrywać koszty publikowania zgodnego z pierwszym z wymienionych wyżej sposobów. Możliwe będzie też wsparcie finansowe przy zawieraniu umów transformacyjnych oraz kosztów ich dalszej realizacji. Nie będzie natomiast możliwe finansowanie publikowania w czasopiśmie rozpowszechnianym na zasadach płatnych subskrypcji lub opłat abonamentowych. Dość ważny jest też zapis w Planie S zachęcający do równoległego archiwizowania w repozytoriach wszystkich publikacji niezależnie od tego, gdzie pierwotnie zostały udostępnione¹⁰.

W Planie S jest również mowa o danych badawczych. W tym przypadku cOAlition S zachęca do publikowania surowych danych w otwartym dostępie¹¹. Przygotowywane są mechanizmy wspierające takie udostępnianie, np. uruchomiona w 2018 r. Europejska Chmura Otwartej Nauki (EOSC, European Open Science Cloud). Oprogramowanie zainstalowane jest na serwerach Uniwersytetu Wiedeńskiego i jest platformą dla europejskich instytucji i naukowców, którzy za darmo mogą korzystać z udostępnianych tam usług i danych oraz mają możliwość dodawania i agregowania własnych zbiorów danych¹².

Zasady Planu S mają obowiązywać od roku 2021, a ich wdrożenie będzie przeprowadzone w jak najkrótszym czasie i w porozumieniu oraz we współpracy ze wszystkimi instytucjami należącymi do cOAlition S¹³.

Przekształcenie obecnie funkcjonującego rynku wydawnictw naukowych na system komunikacji oparty na otwartym dostępie w pierwszym etapie ma być realizowane poprzez umowy transformacyjne, które powinny być negocjowane według określonych zasad.

⁸ Tamże.

⁹ *Plan S ...*, dz. cyt.

¹⁰ Tamże.

¹¹ Tamże.

¹² BUDRONI, P. *Towards the European Open Science Cloud (EOSC): reflections on a local basis for domestic infrastructures*. Brussels: The Guild, 2019, s. 2, 4 (nieopublikowane).

¹³ *What is cOAlition S?*, dz. cyt.

Dobre praktyki negocjacji – pięć zasad LIBER

W negocjacjach z wydawcami w sprawach umów transformacyjnych biblioteki naukowe oraz inne instytucje wspiera Europejskie Stowarzyszenie Bibliotek Naukowych LIBER (fr. Ligue des Bibliothèques Européennes de Recherche, ang. Association of European Research Libraries). W 2017 r. na stronie internetowej stowarzyszenia opublikowanych zostało pięć zasad, które powinno się stosować w negocjowaniu nowych umów z wydawcami. Zasady, które wpisują się w ustalenia zapisane w Planie S, przygotowano na podstawie doświadczeń bibliotek zrzeszonych w LIBER:

1. Licencjonowanie i otwarty dostęp idą w parze, są ze sobą ściśle powiązane (*Licensing and Open Access go Hand-in-Hand*). Oznacza to, że nie powinno być zgody na jednoczesne finansowanie opłat abonamentowych i realizowanie przez wydawców otwartego dostępu do tych samych publikacji. W rezultacie wydatki na opłaty licencyjne powinny uwzględniać otwarty dostęp i jednocześnie pociągać za sobą obniżenie opłat za subskrypcję.
2. Brak otwartego dostępu, brak wzrostu cen (*No Open Access, No Price Increase*). Instytucje finansujące nie powinny zgadzać się na wyższe opłaty związane z dostępem do publikacji, jeżeli wydawca nie zagwarantuje otwartego dostępu do zasobów pełnotekstowych.
3. Przejrzystość umów licencyjnych: zakaz nieujawniania informacji (*Transparency for Licensing Deals: No Non-Disclosure*). Każdy powinien mieć dostęp – bez ograniczeń – do treści umów licencyjnych, których realizacja jest finansowana ze środków publicznych. Bibliotekarze, ze względu na to, że najczęściej z ramienia uczelni zajmują się kontaktami z wydawcami, powinni dbać o jawność podpisywanych umów.
4. Zachowanie zrównoważonego dostępu (*Keep Access Sustainable*). Ta zasada odnosi się do jednego z podstawowych zadań bibliotek, czyli zapewnienia trwałego i wieczystego dostępu do zasobów, w nowych umowach z wydawcami powinny zatem znaleźć się odpowiednie zapisy to gwarantujące.
5. Raporty wykorzystania zasobów powinny obejmować otwarty dostęp (*Usage Reports Should Include Open Access*). Powinien być zapewniony dostęp do statystyk wykorzystania zasobów open access. Nie zawsze jest to praktykowane przez wydawców, a powinno być standardem¹⁴.

Umowy transformacyjne na świecie

Efficiency and Standards for Article Charges (ESAC) prowadzi na swojej stronie internetowej rejestr umów transformacyjnych zawierający: beneficjentów danej umowy, czas obowiązywania, kraj instytucji naukowej podpisującej umowę, liczbę publikacji, które zostaną udostępnione w modelu otwartym oraz pełny tekst umowy. Głównym celem rejestru jest jak najszersze informowanie i wsparcie bibliotek oraz konsorcjów krajowych w przygotowaniu i podpisywaniu umów z wydawcami czasopism. ESAC udostępnia ponadto formularz zgłoszeniowy pozwalający na szybką rejestrację umów i zachęca instytucje do dzielenia się własnymi doświadczeniami w tym zakresie¹⁵.

¹⁴ Open Access: Five Principles for Negotiations with Publishers. W: LIBER [online]. The Hague: LIBER Europe. [Dostęp 7.06.2019]. Dostępny w: <https://libereurope.eu/blog/2017/09/07/open-access-five-principles-for-negotiations-with-publishers>; SZAFRAŃSKI, L. Umowy transformacyjne (transformative agreements) w kontekście otwartego dostępu do wyników badań naukowych. *Acta Universitatis Lodziensis. Folia Librorum* (w druku).

¹⁵ Register Transformative Agreements. W: ESAC [online]. [Dostęp 30.07.2019]. Dostępny w: <https://esac-initiative.org/about/transformative-agreements/share>.

Obecnie umowy transformacyjne negocjowane są przez konsorcja krajowe m.in.: Niemiec, Austrii, Węgier, Holandii, Wielkiej Brytanii, Japonii, Szwajcarii, Polski. Wiele krajów opiera negocjacje z wydawcami na zasadach LIBER lub na ich podstawie tworzy własne zalecenia, które są bardziej szczegółowe i dostosowane do realiów wydawniczych danego państwa¹⁶.

Podsumowanie

Należy pamiętać, że umowy transformacyjne są etapem przejściowym w budowaniu komunikacji naukowej opartej na otwartym dostępie. Po 2024 r. podstawowym kanałem komunikacji mają być czasopisma, platformy i repozytoria open access. Biblioteki naukowe powinny jak najszybciej włączyć się w ten proces, szczególnie w negocjowanie umów z wydawcami, ponieważ to one głównie dbają o zapewnienie dostępu do baz danych i serwisów wydawców czasopism zawierających publikacje naukowe z całego świata.

Bibliografia:

1. BUDRONI, P. *Towards the European Open Science Cloud (EOSC): reflections on a local basis for domestic infrastructures*. Brussels: The Guild, 2019, s. 2, 4 (nieopublikowane).
2. Negotiation principles internationally. W: ESAC [online]. [Dostęp 21.08.2019]. Dostępny w: <https://esac-initiative.org/guidelines>.
3. Open Access: Five Principles for Negotiations with Publishers. W: LIBER [online]. The Hague: LIBER Europe. [Dostęp 7.06.2019]. Dostępny w: <https://libereurope.eu/blog/2017/09/07/open-access-five-principles-for-negotiations-with-publishers>.
4. *Plan S: Making full and immediate Open Access a reality: principles and implementation* [online]. Brussels: Science Europe, 2019. [Dostęp 27.07.2019]. Dostępny w: <https://www.coalition-s.org/principles-and-implementation>.
5. Poznaj licencje Creative Commons. W: *Creative Commons Polska*. [online]. Warszawa: Creative Commons. [Dostęp 27.07.2019]. Dostępny w: <https://creativecommons.pl/poznaj-licencje-creative-commons>.
6. Register Transformative Agreements. W: ESAC [online]. [Dostęp 30.07.2019]. Dostępny w: <https://esac-initiative.org/about/transformative-agreements/share>.
7. SZAFRAŃSKI, L. Umowy transformacyjne (transformative agreements) w kontekście otwartego dostępu do wyników badań naukowych. *Acta Universitatis Lodzensis. Folia Librorum* (w druku).
8. Transformative agreements. W: ESAC [online]. [Dostęp 6.06.2019]. Dostępny w: <https://esac-initiative.org/about/transformative-agreements>.
9. *What is cOAlition S?* [online]. Brussels: Science Europe, 2019. [Dostęp 17.07.2019]. Dostępny w: <https://www.coalition-s.org/about>.

SZAFRAŃSKI, L. Otwarty dostęp do publikacji naukowych – umowy transformacyjne (transformative agreements). W: Sójkowska, I., Derfert-Wolf, L. (red.). *I Kongres Bibliotek Szkół Wyższych, Łódź, 12-14 czerwca 2019* [online]. Stowarzyszenie EBIB, 2019. [Dostęp 30.11.2019]. Materiały Konferencyjne EBIB, nr 26. ISBN 9788363458096. Dostępny w: http://open.ebib.pl/ojs/index.php/Mat_konf/article/view/728.

¹⁶ Negotiation principles internationally. W: ESAC [online]. [Dostęp 21.08.2019]. Dostępny w: <https://esac-initiative.org/guidelines>.